

ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌یی در میانه‌ی راه

محمدتقی حسینی^۱

مقدمه

پس از چندین دهه تلاش پیگیر جامعه‌ی بین‌المللی و به ویژه کشورهای غیرهسته‌یی در حال توسعه‌ی عضو جنبش عدم تعهد و در پی فراز و نشیب‌های زیاده‌معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی نهایی گردید^(۱) و مجمع عمومی سازمان ملل متحد در ۱۹ نوامبر ۱۹۹۶ طی قطعنامه‌یی آن را تأیید کرد و کمیسیون مقدماتی جهت فراهم کردن ساز و کارهای اجرای معاهده در وین تشکیل شد.

معاهده‌ی منع محدود آزمایش‌های هسته‌یی در سال ۱۹۶۳ منعقد گردید^۲ و آزمایش‌های هسته‌یی را در فضای ماورای جو و زیر آب ممنوع کرد و نیز معاهده‌ی منع آزمایش‌های آستانه‌یی در ۱۹۷۴ تدوین یافت^۳ که آزمایش‌های هسته‌یی زیرزمینی با قدرت انفجاری بیش از یکصد و پنجاه تن تی‌ان تی را منع نمود. هر دو معاهده در بخش مقدمه‌ی خود انعقاد معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی را به عنوان هدفی مهم بر شمرده‌اند و سند اولین اجلاس ویژه‌ی مجمع عمومی در مورد خلع سلاح، انعقاد چنین معاهده‌یی را به نفع جامعه‌ی بشری توصیف کرد. ده‌ها قطعنامه‌ی سازمان ملل متحد در طول چند دهه از کشورهای هسته‌یی خواسته است تا با آغاز

۱. محمدتقی حسینی، کارشناس خلع سلاح در نمایندگی بین‌المللی جمهوری اسلامی ایران در وین است.

2. Partial Test Ban- Treaty (PTBT).

3. Thresholds Test Ban Treaty (TTBT).

مذاکره برای انعقاد معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی موافقت کنند. مقاومت دولت‌های هسته‌یی در فضای جنگ سرد و اصرار بر توسعه‌ی کمی و کیفی سلاح‌های هسته‌یی مانع تدوین این معاهده می‌شد. (۲)

تا زمان نهایی شدن معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی در سال ۱۹۹۶ بیش از دو هزار و پنجاه و یک آزمایش هسته‌یی در جهان به وقوع پیوست که علاوه بر توسعه‌ی کمی و کیفی سلاح‌های هسته‌یی، آلودگی‌های زیست محیطی فراوانی را موجب گردید. از این آزمایش‌ها، تعداد ۵۲۸ آزمایش در فضا و ۱۵۱۷ آزمایش در زیرزمین صورت گرفت. بیشترین آزمایش - از ایالات متحده‌ی امریکا با ۱۰۳۰ آزمایش و مابقی به ترتیب متعلق به شوروی سابق با ۷۱۵ آزمایش، فرانسه یا ۲۱۰ آزمایش، چین با ۴۵ آزمایش و انگلیس با ۴۵ آزمایش بود. انگلیس تمامی آزمایش‌های زیرزمینی خود را در پایگاه‌های آزمایش هسته‌یی امریکا انجام داد. هند نیز در سال ۱۹۷۴ یک آزمایش هسته‌یی ناموفق انجام داد و در سال ۱۹۹۸ نیز اقدام به از سرگیری آزمایش‌هایی نمود و به دنبال آن پاکستان نیز به آزمایش مبادرت کرد. (۳)

معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی از نسل جدید معاهدات در زمینه‌ی کنترل تسلیحات و خلع سلاح می‌باشد که از سیستم گسترده‌ی نظارت بر پایبندی (۴) برخوردار خواهد بود و سازمانی دائمی نیز برای همین منظور در وین به وجود می‌آورد. بخش‌های بسیاری از کار استقرار سازمان و سیستم نظارت بین‌المللی به اتمام رسیده است و کشورهای زیادی نیز معاهده را به تصویب پارلمان‌های خود رسانیده‌اند.

هم‌اکنون بیش از سه سال از امضای معاهده و تأسیس کمیسیون، سپری شده است ولی تا لازم‌الاجرا شدن معاهده راهی نسبتاً طولانی در پیش است. سؤال این است که با توجه به اهمیت موضوع ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌یی و نیز تصمیم جامعه‌ی بین‌المللی برای خاتمه دادن به آزمایش‌های هسته‌یی چه موانعی در حال حاضر برای به اجرا در آمدن معاهده وجود دارد؟ در این نوشتار سعی می‌کنیم به بحث در مورد این موضوع بپردازیم.

به طور خلاصه علاوه بر ملاحظات سیاسی کشورها و اعمال حق حاکمیت خود برای پیوستن به معاهده، عامل اساسی تأخیر در لازم‌الاجرا شدن معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی، روش پیش‌بینی شده برای لازم‌الاجرا شدن معاهده است که در خود معاهده تعبیه شده است.

اقدام‌های زیادی صورت گرفته است تا این معاهده به مرحله‌ی اجرا برسد و همانند سایر معاهدات بین‌المللی در زمینه‌ی خلع سلاح و کنترل تسلیحات، هم‌چون معاهده‌ی منع گسترش سلاح‌های هسته‌یی با کنوانسیون‌های ممنوعیت سلاح‌های شیمیایی و ممنوعیت سلاح‌های میکروبی به سندی مؤثر در کنترل تسلیحات تبدیل شود. اما هنوز تا رسیدن به این هدف راه زیادی باید طی شود.

با مطالعه در مورد معاهده و بررسی عوامل مختلف، عاملی که در این زمینه کاملاً برجسته می‌نماید و پیچیدگی‌هایی را در روند لازم‌الاجرا شدن معاهده ایجاد می‌کند، ساز و کار تدوین شده برای لازم‌الاجرا شدن معاهده می‌باشد.

ساز و کار لازم‌الاجرا شدن

معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی در صورتی لازم‌الاجرا خواهد شد که چهل و چهار کشوری که اسامی آنان در ضمیمه‌ی دوم پروتکل درج گردیده است آن را به تصویب برسانند.^(۵) مشخصه‌ی اصلی برای انتخاب این کشورها و منوط کردن لازم‌الاجرا شدن معاهده به تصویب آنان دو چیز بوده است: یکی این که این کشورها عضو کنفرانس خلع سلاح در زمان مذاکرات بوده‌اند و به طور رسمی در جلسات کنفرانس خلع سلاح برای تدوین معاهده حضور داشته‌اند. مشخصه‌ی مهم دیگر برای درج کشورها در این لیست، دارا بودن فعالیت هسته‌یی اکثر این کشورها و به ویژه برخورداری از رآکتور هسته‌یی می‌باشد.^(۶) این ساز و کار لازم‌الاجرا شدن، موضوع بدیع و نوعی نوآوری در حقوق بین‌المللی در زمینه‌ی کنترل تسلیحات محسوب می‌گردد. این ساز و کار به این جهت در مذاکرات اندیشیده شد تا موفقیت اجرای معاهده را تضمین کند. به این معنی که علاوه بر دولت‌های هسته‌یی شناخته شده براساس معاهده‌ی منع گسترش سلاح‌های هسته‌یی^(۷) هر کشور دیگری نیز که قابلیت هسته‌یی دارد و بالقوه می‌تواند به کشوری تبدیل شود که بتواند مبادرت به آزمایش هسته‌یی نماید، به این معاهده ملزم گردد. بنابراین چنانچه خواسته‌ی ماده‌ی ۱۴ و ضمیمه‌ی دوم معاهده تحقق پیدا کند و همه‌ی ۴۴ کشور، معاهده را تصویب نمایند ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌یی به طور مؤثر صورت خواهد پذیرفت. به عبارت دیگر در صورتی که همه‌ی کشورهای مندرج در لیست ضمیمه‌ی شماره‌ی دوم معاهده

آن را تصویب کنند می‌توان اطمینان یافت که آزمایش‌های هسته‌یی دیگر صورت نخواهد گرفت. این ساز و کار از این جهت قابل توجیه بود که اجرای معاهده را تضمین می‌کند و هر کشوری که بالقوه می‌تواند به آزمایش هسته‌یی مبادرت ورزد از دایره‌ی تعهدات معاهده بیرون نمی‌رود.

در عین حال این نگرانی وجود داشت که ممکن است یک یا چند کشور که نام آنها در لیست ۴۴ کشور درج گردیده است از تصویب معاهده خودداری کنند و عملاً لازم‌الاجرا شدن معاهده را به گروگان بگیرند. تصور چنین امری کار دشواری نیست. زیرا دولت‌ها بر مبنای حقوق بین‌المللی و به طور اصولی، اجباری در پیوستن به یک معاهده ندارند و از اراده‌ی آزاد برخوردارند. برای حل این پارادوکس راهکار دیگری اندیشیده شد که در ادامه‌ی ماده‌ی ۱۴ درج شده است. این راهکار از این قرار است که چنانچه سه سال از تاریخ گشوده شدن معاهده برای امضا بگذرد و معاهده هنوز به مرحله‌ی لازم‌الاجرای نرسد، این معاهده کنفرانسی را با شرکت کشورهاییی که تا آن تاریخ، معاهده را به تصویب رسانیده‌اند تشکیل خواهد داد تا آن کنفرانس ضمن بررسی موضوع از طریق اتفاق آراء، تصمیم بگیرد که چه معیارهایی را براساس حقوق بین‌الملل برای تسریع در روند تصویب‌ها به منظور لازم‌الاجرا شدن معاهده دنبال کند. تقاضای تشکیل کنفرانس از سوی اکثر کشورهاییی که معاهده را تصویب کرده‌اند، صورت می‌گیرد و تا زمانی که معاهده لازم‌الاجرا نشده است امکان تشکیل کنفرانس‌های دیگر وجود دارد. راهکارهایی نیز برای شرکت کشورهای امضاکننده در کنفرانس در نظر گرفته شده است.^(۸)

این تئوری یا به عبارت صحیح‌تر پیش‌بینی در عالم واقع جامه‌ی عمل به خود پوشید و از همان ابتدا برخی کشورها به سردی از معاهده استقبال و از امضای آن خودداری کردند. این کشورها مشخصاً عبارت بودند از: هند، پاکستان و کره شمالی.

هند و پاکستان

موضع هند و به تبع آن پاکستان در قبال معاهده موضعی سرسختانه‌یی بود و نه تنها معاهده را امضا نکردند بلکه با انجام آزمایش‌های هسته‌یی در تابستان ۱۹۹۸ علاوه بر به وجود آوردن بحران هسته‌یی در جنوب آسیا، تلاش بین‌المللی را برای ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌یی به چالش طلبیدند. عدم امضای معاهده و اظهار بی‌علاقگی هند و پاکستان برای تصویب معاهده

موجب گردید که لازم الاجرا شدن معاهده برای آینده‌ی نامعلومی از دسترس خارج شود و در حاله‌یی از ابهام فرو رود. بنابراین نگرانی که در تدوین ماده‌ی ۱۴ و شرایط لازم الاجرا شدن معاهده در تئوری مطرح گردیده بود اینک شکل عملی به خود گرفت. این نگرانی زمانی بیشتر شد که دو کشور در تابستان ۱۹۹۸ (۱۳۷۷) اقدام به آزمایش های هسته‌یی کردند.^(۹)

آزمایش های هسته‌یی هند و پاکستان از نظرگاه دیگر نیز در خور توجه بودند و آن پی آمد عملی بود که در زمینه‌ی سیستم نظارت بر آزمایش های هسته‌یی به همراه داشتند. این پی آمد عبارت بود از این که اگر چه سیستم نظارت بین المللی معاهده‌ی منع جامع آزمایش های هسته‌یی هنوز در حال شکل گیری اولیه بود اما توانست محل دقیق، تعداد انفجارات و قدرت آزمایش ها را به خوبی شناسایی کرده و به جهانیان معرفی کند.^(۱۰) تقریباً تمامی ایستگاه های لرزه نگاری اصلی که عضو سیستم نظارت معاهده محسوب می گردند و در زمان آزمایش ها مستقر بودند، توانستند اثرات آنها را به خوبی ثبت کنند. به عنوان مثال ایستگاه بلکامی آرژانتین در پاسوفلورس با بیش از پانزده هزار کیلومتر فاصله از محل آزمایش هند، با دقت قابل توجهی آن را ثبت کرد. اهمیت این واقعه اثبات این موضوع بود که آزمایش هسته‌یی به دور از چشم سیستم نظارت بین المللی تقریباً ناممکن است و فن آوری موجود، قابلیت ارابه‌ی دقیق اطلاعات مربوط به آزمایش ها را به جامعه‌ی بین المللی دارا می باشد. گزارش ارابه شده به وسیله‌ی سیستم نظارت بین المللی به طور واضح امکان بزرگ نمایی آزمایش ها را نیز منتفی کرد. در حالی که دولت هند ادعا کرد که در ۱۳ ماه مه دو آزمایش دیگر به قدرت ۲۰۰ تن و ۹۰۰ تن انجام داده است، سیستم نظارت این ادعا را بی اعتبار کرد و نشان داد که این ادعا درست نیست و احتمالاً برای گمراه کردن جامعه‌ی بین المللی صورت گرفته است.^(۱۱) ایستگاه لرزه نگاری نیلور پاکستان که به محل آزمایش هند نزدیک بوده با دقت آنها را دنبال می کرد، انفجاری با قدرت ۱۰ تا ۱۵ تن ثبت کرد که هیچ تناسبی با ادعای هند ندارد و غیر واقعی بودن آن را به اثبات می رساند. آزمایش پاکستان نیز توسط ۳۱ ایستگاه لرزه نگاری اصلی و ۳۰ ایستگاه فرعی در سراسر جهان به خوبی ردیابی شد و محل دقیق آن ثبت و قدرت انفجار را ۴/۹ در مقیاس ریشتر معرفی کردند.^(۱۲) نتیجه‌ی قابل توجهی که از این آزمایش ها حاصل می شود این است که امکان مخفی نگاه داشتن آزمایش هسته‌یی از دید سیستم نظارت بین المللی و یا بزرگ نمایی آن تقریباً وجود ندارد.

این آزمایش‌ها واکنش‌های گسترده‌ی بین‌المللی به همراه داشت. وجهی دو کشور در جامعه‌ی بین‌المللی به شدت آسیب دید و به عنوان کشورهای که کاملاً برخلاف نرم‌ها و اصول بین‌المللی عمل کرده‌اند، معرفی شدند. علاوه بر کشورها، سازمان‌های ذی‌ربط و شخصیت‌های بین‌المللی از جمله دبیرکل ملل متحد این آزمایش‌ها را محکوم کرده و آن را خلاف اصول بین‌المللی توصیف کردند. اجلاس گروه هشت کشور صنعتی، شورای امنیت ملل متحد کمیسیون مقدماتی سازمان معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی این اقدام‌ها را به شدت تقبیح کرده و از هر دو کشور خواستند که به قواعد و معیارهای بین‌المللی در زمینه‌ی کنترل تسلیحات و عدم اشاعه احترام بگذارند. وزرای خارجه‌ی پنج کشور هسته‌یی در جلسه‌ی فوق‌العاده‌ی در ژنو به تاریخ ۴ ژوئن ۱۹۹۸ با تقبیح شدید اقدام‌های هند و پاکستان بر این نکته تأکید کردند که این دو کشور بدون هیچ‌گونه تغییری در وضعیت معاهده‌ی منع گسترش سلاح‌های هسته‌یی و به عنوان دولت‌های غیرهسته‌یی به این معاهده بپیوندند.^(۱۳) این نکته‌ی در خور توجهی است زیرا دو کشور - و به ویژه هند - پس از انجام آزمایش‌ها خود را به عنوان دولت‌های هسته‌یی می‌دانستند و خواهان به رسمیت شناخته شدن این موضوع از سوی جامعه‌ی جهانی بودند. پاسخ منفی دولت‌های هسته‌یی به این خواسته‌ی هند صریح و بدون ابهام بود. برخی از کشورها و به ویژه امریکا و اتحادیه‌ی اروپایی تحریم‌هایی را علیه دو کشور اعلام داشتند.

مجموع این واکنش‌ها موجب گردید تا نخست‌وزیران هر دو کشور هند و پاکستان برای کاستن از فشارهای بین‌المللی در مجمع عمومی سازمان ملل متحد آمادگی خود را برای پیوستن به معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی اعلام دارند.^(۱۴) هم‌چنین دو کشور به زودی دریافتند که محیط امنیتی خود را به شدت در مخاطره قرار داده‌اند، لذا در بیانیه‌ی نخست‌وزیران دو کشور در لاهور در ۲۱ فوریه‌ی ۱۹۹۹ با تأکید بر این نکته که عامل هسته‌یی در محیط امنیتی دو کشور مسؤلیت ویژه‌ی را از هر دو طلب می‌کند تعهداتی را مبنی بر تعلیق آزمایش‌ها، ایجاد اعتماد و پرهیز از هرگونه خطر کاربرد تصادفی یا عمدی این سلاح‌ها پذیرفتند. اگرچه گفته می‌شود برخی آمادگی‌ها به ویژه از جانب هند برای امضای معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی به وجود آمده است اما هنوز اقدام عملی در این راستا صورت نگرفته است و اگر هر دو

کشور همین طریق کنونی را دنبال کنند به عنوان مانعی جدی برای لازم‌الاجرا شدن معاهده باقی خواهند ماند. به ویژه با توجه به تغییر دولت در پاکستان و روی کار آمدن نظامیان وضع تاحدودی پیچیده‌تر نیز شده است.

کره شمالی

کره شمالی رهیافت دیگری را دنبال کرد و اساساً هیچ‌گونه اظهار نظری پاتمایلی مبنی بر پیوستن به معاهده بروز نداده است. بیانیه‌ی کنفرانس تسهیل لازم‌الاجرا شدن معاهده نیز در این زمینه ابراز نگرانی کرد.^(۱۵) اما تاکنون کره شمالی بر همین رویه باقی مانده است. در حقیقت کره شمالی رویه‌ی بی‌تفاوتی را در قبال معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی در پیش گرفته و علاقه‌یی نیز برای گفت‌وگو در مورد آن نشان نداده است. کشورهای مختلفی از جمله امریکا، ژاپن و اعضای اتحادیه اروپایی این کشور را تشویق کرده‌اند تا به معاهده تمایل نشان دهد. از آنجا که فعلاً موانع دیگری بر سر راه معاهده وجود دارد جامعه‌ی بین‌المللی نیز به همین مقدار در مقابل کره شمالی بسنده کرده است. با رفع مشکلات و پیوستن کشورهای بیشتر به معاهده، شکل و محتوای گفت‌وگوها با کره شمالی نیز تغییر خواهد کرد.

امریکا

تصویب نشدن معاهده در سنای امریکا در ۱۳ اکتبر ۱۹۹۹ موضوعی بود که جهان با ناباوری شاهد آن بود و ضربه‌ی سنگینی را بر روند لازم‌الاجرا شدن معاهده وارد ساخت. این اقدام نگرانی‌های بین‌المللی جدی را ایجاد کرد. طی هشتاد سال گذشته این دومین باری است که یک معاهده‌ی مهم بین‌المللی توسط سنای امریکا مورد پذیرش قرار نمی‌گیرد و معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی اولین معاهده‌ی مربوط به خلع سلاح و کنترل تسلیحات است که در سنای این کشور رد می‌شود.^(۱۶) معاهده‌ی مهم دیگری که رد شدن آن را بار دهنده معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی مقایسه می‌کنند، میثاق جامعه‌ی ملل بود که در سال ۱۹۲۲ از سوی سنارد شد^(۱۷) و یک دوره‌ی انزوای را در ایالات متحده به وجود آورد. رد معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی از سوی سنا معلول عوامل مختلفی بود. از

یک دیدگاه، بررسی تحولات مقطع دو ساله‌ی که منتهی به رأی منفی سنا به معاهده شد نشان می‌دهد که این تصمیم سنا نتیجه‌ی محاسبه‌ی غلط هواداران معاهده در امریکا، عدم درک درست معاهده از سوی برخی سناتورها، ناتوانی رییس جمهور در بسیج اعضای سنا برای رأی دادن به معاهده‌ی بود که وی آن را دست‌آورد تلاش طولانی و سخت در زمینه‌ی کنترل سلاح‌های هسته‌ی لقب داده بود. (۱۸)

اگرچه نیروهای متعددی در داخل حکومت امریکا از تصویب معاهده حمایت می‌کردند و در یک نظر سنجی نیز که قبل از رأی‌گیری در سنا از افکار عمومی در این زمینه صورت گرفت، ۸۲ درصد امریکایی‌ها از تصویب معاهده حمایت کردند و تنها ۱۴ درصد با آن مخالف بودند. (۱۹)

ولی این حمایت افکار عمومی از معاهده نتوانست اعضای سنا را به رأی مثبت به معاهده وادار کند. فراتر از این عوامل، رقابت سیاسی در بین دو حزب عمده‌ی امریکا را باید از عوامل تعیین کننده در ناکامی دولت کلینتون در به تصویب رساندن معاهده به حساب آورد. سناتورهای جمهوری خواه مایل نبودند که تصویب این معاهده را در کارنامه‌ی دولت دموکرات کلینتون ثبت کنند. تصویب این معاهده موقعیت دموکرات‌ها را در سطح بین‌المللی تقویت می‌کرد. محاسبه‌ی آنها از این جهت درست بود زیرا موجی از انتقاد و نگرانی از عملکرد امریکا حتی در بین متحدین آن کشور بعد از رد معاهده از سوی سنا به وجود آورد و اگرچه دولت امریکا در مواقع مختلف تلاش کرد که پایبندی خود را به تعهدات در قبال معاهده تأکید کند، ولی لطمه‌ی که این رأی سنا به وجهه‌ی امریکا در جامعه‌ی بین‌المللی وارد کرد چیزی نیست که با تأکید بر تعهدات ترمیم یابد.

رأی منفی سنا و نزدیک شدن زمان انتخابات ریاست جمهوری عملاً موجب شد که حداقل برای چند سال رأی‌گیری دوباره بر سر معاهده در سنا به تعویق بیفتد که با توجه به سازوکار لازم‌الاجرا شدن معاهده نتیجه‌ی این عمل این است که لازم‌الاجرا شدن معاهده با تأخیر روبه‌رو گردد. علاوه بر اثر مستقیم ابتکار که تصویب معاهده را در امریکا به آینده‌ی نامعلومی احاله داد، رأی منفی سنا تأثیر جانبی دیگری هم به دنبال داشت و آن کند شدن روند تصویب در کشورهای دیگر است. زیرا اگر امریکا معاهده را تصویب می‌کرد روند تصویب در کشورهای

دیگر نیز سرعت بیشتری می‌گرفت که لازم‌الاجرا شدن سریع معاهده را به دنبال می‌داشت. طبیعتاً قرار گرفتن دوباره‌ی معاهده در دستور کار سنا به بعد از انتخابات ریاست جمهوری موکول می‌شود و نیز به نتیجه‌ی انتخابات بستگی خواهد داشت. کاندیدای حزب دموکرات که معاون رییس جمهوری فعلی امریکاست در صورت پیروزی، رویه‌ی رییس جمهور فعلی را در قبال معاهده دنبال خواهد کرد و در موقع مقتضی آن را برای تصویب به سنا پیشنهاد خواهد کرد. در حالی که کاندیدای حزب جمهوری خواه، جرج دبلیو بوش تعلیق فعلی بر آزمایش‌های هسته‌یی را به عنوان بهترین راه حل ترجیح می‌دهد و تمایلی به تصویب معاهده ندارد. حتی بعضی از مشاورین وی همانند ریچارد پل از مدافعین از سرگیری آزمایش‌های هسته‌یی هستند.^(۲۱) بنابراین موضوع پیوستن یا نپیوستن به معاهده در داخل امریکا به عنوان یک موضوع انتخاباتی هم در انتخابات ریاست جمهوری و هم در انتخابات سنا مورد بهره‌برداری قرار خواهد گرفت.

با این همه صرف‌نظر از این که چه کسی در انتخابات ریاست جمهوری امریکا پیروز شود، رییس جمهوری بعدی ناچار است موضوع آزمایش‌های هسته‌یی را در اولین ماه‌های ریاست جمهوری خود مورد بررسی و سیاست امریکا در زمینه‌ی آزمایش‌های هسته‌یی را مورد توجه جدی قرار دهد. اهمیت محوری سلاح‌های هسته‌یی در سیاست خارجی و نقش بین‌المللی امریکا چنین موضوعی را اجتناب‌ناپذیر می‌کند. ترمیم خسارات ناشی از رد معاهده و اجتناب از اتخاذ سیاست‌های غیرعقلانی در زمینه‌ی هسته‌یی ایجاب می‌کند که این موضوع با آغاز به کار رییس جمهوری بعدی به دقت مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

معیارهای منطبق با حقوق بین‌الملل

باتوجه به بدیع بودن موضوع لازم‌الاجرا شدن معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی بیم آن که معاهده توسط یک یا چند کشور به گروگان گرفته شده و به اجرا در نیاید وجود داشت. بنابراین همان‌گونه که قبل از این نیز گفته شد در معاهده درج گردید که اگر معاهده سه سال پس از امضا هنوز لازم‌الاجرا نشده بود به پیشنهاد اکثر کشورهای که معاهده را تصویب کرده‌اند کنفرانسی تشکیل می‌گردد تا ضمن بررسی وضعیت، با اجماع تصمیم‌گیری کند که چه معیارهایی

منطبق با حقوق بین‌الملل را می‌توان به کار بست تا بتوان به روند تصویب‌ها سرعت بخشید و معاهده را به لازم‌الاجرا شدن رساند.

در سپتامبر ۱۹۹۹ (مهرماه ۱۳۷۸) زمان پیش‌بینی شده در ماده‌ی ۱۴ پاراگراف ۲ یعنی سه ساله شدن امضای معاهده، فرا رسید در حالی که معاهده لازم‌الاجرا نشده بود. بر این اساس کنفرانس مورد نظر تشکیل شد تا به موضوع رسیدگی کند. بنابراین بحث‌های زیادی صورت گرفت که کنفرانس چه معیارهایی را برای لازم‌الاجرا شدن معاهده و در انطباق با حقوق بین‌الملل اتخاذ کند. زیرا صرف‌نظر از اهمیت معاهده اساساً پیوستن به یک معاهده از حق حاکمیت هر دولت محسوب می‌شود که براساس منافع عالی‌هی خود تصمیم می‌گیرد که با رضایت و اختیار آزاد به معاهده‌یی بیبندد و یا از پیوستن به آن خودداری کند.^(۲۲) به موجب این اصل شناخته شده در حقوق بین‌الملل کشوری را نمی‌توان برای انعقاد یک معاهده یا پیوستن به معاهده‌ی خاص مجبور کرد.^(۲۳)

یک پیشنهاد در این رابطه این بود که کنفرانس راه‌حلی را بررسی کند که به موجب آن بتوان معاهده را در غیاب کشورهایی که هنوز آن را امضا نکرده‌اند و یا تمایلی به تصویب آن ندارند به مرحله‌ی اجرا درآورد.^(۲۴) برخی از گروه‌های غیردولتی غربی که خواهان لازم‌الاجرا شدن سریع‌تر معاهده بودند این پیشنهاد را نه به عنوان بهترین راه حل بلکه به عنوان یک راه حل ممکن مورد توجه قرار داده‌اند.

این پیشنهاد مشکلات مختلفی را به همراه خود داشت و طبیعی بود که برخی از کشورها از جمله چین و جمهوری اسلامی ایران^(۲۵) با آن مخالفت کنند. دو نوع ایراد به چنین پیشنهادی وارد بود:

ایراد محتوایی: توصیه‌ی چنین راه‌حلی اساساً مؤثر بودن معاهده را از بین می‌برد. گنجاندن نام ۴۴ کشور در لیست مورد نیاز برای لازم‌الاجرا شدن با این اعتبار صورت گرفت که هرگونه امکان تخلف از معاهده را از بین ببرد و تمامی کشورهای راکه به هر شکل، امکان دارد به آزمایش هسته‌یی مبادرت ورزند به معاهده متعهد نماید. در صورتی که چنین تغییری رخ می‌داد و پذیرفته می‌شد که معاهده بدون چند کشور از لیست ضمیمه‌ی دوم، معاهده می‌تواند لازم‌الاجرا گردد به این معنی خواهد بود که کشورهایی از لیست که به معاهده نمی‌پیوندند تعهدی مبنی بر

عدم آزمایش هسته‌یی نخواهند داشت و می‌توانند به آزمایش هسته‌یی مبادرت ورزند و این موضوع به معنی غیر مؤثر بودن معاهده بود و کمکی برای نیل به هدف کنترل تسلیحات محسوب نمی‌گردد.

ایراد قانونی و آیین کاری: ایراد دومی که بر این نظریه وارد بود ایراد قانونی و آیین کاری است. چنین رهیافتی مستلزم اصلاح معاهده است. معاهده در ماده‌ی هفت خود شرایط اصلاح را به تفصیل بیان کرده است. هر نوع اصلاح معاهده بایستی بعد از لازم‌الاجرا شدن صورت گیرد که بر اساس مقررات خاصی و توسط یک کنفرانس اصلاح انجام می‌شود. بر این مبنا طبیعی است تا قبل از این که معاهده لازم‌الاجرا گردد نمی‌توان نسبت به اصلاح آن اقدام کرد.

سرانجام کنفرانس به این نتیجه رسید معیارهای تشویقی و نیز هشیاری بین‌المللی در این زمینه را مورد بررسی قرار داده و از راه حل‌های رادیکال و مطالعه نشده پرهیز کند. بیانیه‌ی نهایی کنفرانس این موضوع را به خوبی نشان می‌دهد. بند هفت بیانیه ضمن تقاضا از کشورها برای تصویب معاهده، ساز و کار هشیاری بین‌المللی را به چند طریق پیش‌بینی کرده است.

بر این اساس دولت‌های عضو، همه‌ی راه‌های ممکن و منطبق با حقوق بین‌المللی را در زمینه‌ی تشویق به امضا و تصویب معاهده برای خود مفتوح می‌دانند. از جمله‌ی این معیارها نشان دادن این واقعیت است که سیستم نظارت معاهده هر چند که برای کمک به امنیت بین‌المللی طراحی شده است اما به خاطر بهره‌گیری از فن‌آوری‌های مختلف، کاربرد صلح‌آمیز نیز دارد و می‌تواند برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی کشورها مورد استفاده قرار گیرد. به عنوان مثال فن‌آوری لرزه‌نگاری که پایه‌ی اصلی سیستم نظارت است کاربردهای صلح‌آمیز زیادی دارد. این فن‌آوری برای مطالعه‌ی زلزله و خطرات ناشی از آن، برنامه‌ریزی برای طرح‌های کلان همانند احداث نیروگاه، احداث سد، کشف و استخراج نفت و معادن کاربرد اصلی و مهمی دارد. پیوستن به معاهده امکان بهره‌گیری از فواید سیستم را برای کشور عضو به وجود می‌آورد. در حال حاضر اقدام‌هایی برای معرفی بیشتر استفاده‌ی صلح‌آمیز از سیستم کنونی، به عمل آمده است.

کشورها هم چنین دعوت شده‌اند تا موقعیت فراهم شده به وسیله‌ی کنفرانس را حفظ کرده و موضوع را در بالاترین سطح سیاسی دنبال کنند.^(۲۶) یک دولت از بین دولت‌هایی که معاهده را تصویب کرده‌اند به عنوان مسؤول هماهنگی برای تشکیل جلسات و پی‌گیری‌های

موضوع انتخاب شده است. در حال حاضر دولت ژاپن این وظیفه را بر عهده دارد. علاوه بر این جامعه‌ی بین‌المللی، گروه‌های غیردولتی، رسانه‌ها و ... در این زمینه فعالیت گسترده‌ی بی دارند. معیار دیگری که نباید از آن غافل شد و در قالب هشیاری بین‌المللی جای می‌گیرد قابلیت سیستم نظارت برای شناسایی هرگونه آزمایش هسته‌ی است. این موضوع خود معیار بازدارنده‌ی مؤثری در زمینه‌ی ممنوعیت آزمایش‌های هسته‌ی به وجود آورده است. زیرا چنانچه کشوری بخواهد اقدام به آزمایش هسته‌ی کند باید به این موضوع توجه کند که این کار را مخفیانه نمی‌تواند انجام دهد و هزینه‌ی سیاسی و امنیتی اقدام را در نظر بگیرد. دانستن این موضوع به خودی خود نوعی بازدارندگی به وجود خواهد آورد.

نتیجه

معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌ی به همان میزان که از جنبه‌های نوآوری بین معاهدات چند جانبه‌ی کنترل تسلیحات برخوردار است برای لازم‌الاجرا شدن با دشواری‌هایی روبه‌رو است. موضوع عمده‌ی که لازم‌الاجرا شدن معاهده را با تأخیر مواجه می‌سازد سازوکار پیش‌بینی شده برای لازم‌الاجرا شدن است که در خود معاهده پیش‌بینی شده است. با در نظر گرفتن عمر سه ساله‌ی کمیسیون مقدماتی نرخ تصویب معاهده به طور عام در مقایسه با نرخ تصویب دیگر معاهدات مشابه از سرعت نسبتاً خوبی برخوردار است. در طول سه سال گذشته بیش از ۵۰ کشور آن را تصویب کرده‌اند که این تعداد طی مدت یاد شده رقم قابل قبولی است. اما چیزی که مهم است از این تعداد حدود ۳۰ کشور از لیست ضمیمه‌ی دوم معاهده می‌باشند و لذا تا تمامی ۴۴ کشور مندرج در آن لیست معاهده را به تصویب نرسانند، معاهده لازم‌الاجرا نخواهد شد.

به یک نکته‌ی مهم در این بحث باید توجه کرد. هر چند از نظر حقوقی تا زمانی که معاهده لازم‌الاجرا نگردیده است در صحنه‌ی بین‌المللی مؤثر نخواهد بود، اما از نظر عملی و واقعیت بیرونی هم اکنون قاعده‌ی ممنوعیت آزمایش هسته‌ی موجودیت داشته و عمل می‌کند. زیرا جامعه‌ی بین‌المللی توجه ویژه‌ی به این موضوع دارد که این توجه هر روزه در حال افزایش است.

عامل دوم، پیشرفت فن‌آوری و امکان دقیق شناسایی و معرفی آزمایش‌های هسته‌یی است. با فن‌آوری موجود امکان این که کشوری به آزمایش هسته‌یی مبادرت کند ولی از دید جامعه‌ی جهانی، مخفی یا از پی‌آمدهای اقدام خود در امان بماند، وجود ندارد. آزمایش‌های هند و پاکستان توسط ایستگاه‌های موجود به خوبی شناسایی و تحلیل شد. واکنش‌های بین‌المللی در این زمینه نیز قابل توجه و مهم بود و فشار سنگینی را بر هر دو کشور وارد کرده است.

عامل پایانی که در این رابطه به آن پرداختیم، استقرار سیستم نظارت بین‌المللی معاهده است که در حال شکل‌گیری و تکمیل شدن است. کشورهای امضاکننده‌ی معاهده تاکنون بیش از دویست و پنجاه میلیون دلار در زمینه‌ی استقرار ایستگاه‌های سیستم نظارت بین‌المللی و سازمان معاهده هزینه کرده‌اند. کمیسیون مقدماتی همانند یک سازمان قوی کار می‌کند و موارد مورد نیاز سازمان آینده را بررسی و ایجاد می‌کند. سالانه به طور متوسط حدود هفتاد و پنج میلیون دلار^(۲۷) در این زمینه از سوی کشورها سرمایه‌گذاری می‌شود. منطقی اینجاست که این همه سرمایه‌گذاری براساس طرح و هدف روشنی صورت پذیرد. بنابراین به موازات این سرمایه‌گذاری کلان و ایجاد تأسیسات توسط جامعه‌ی بین‌المللی برای لازم‌الاجرا شدن معاهده نیز اقدام‌های اساسی صورت خواهد گرفت^(۲۸) و به طور خلاصه هر چند لازم‌الاجرا شدن معاهده کاری دشوار است و اقدام‌های زیادی را می‌طلبد اما با همه‌ی این دشواری‌ها این لازم‌الاجرا شدن صورت خواهد گرفت. موانع فعلی نباید موجب گمراهی گردند. کما این که بیش از دو سوم کشورهای مندرج در لیست ضمیمه‌ی دوم، معاهده را تصویب کرده‌اند که سه کشور هسته‌یی فرانسه، انگلیس و روسیه در بین آنها به چشم می‌خورند. احتمالاً با توجه این واقعیات است که هند و پاکستان در تلاش برای اصلاح روش خود در این مورد و زمینه‌سازی لازم برای پیوستن به جریان بین‌المللی هستند.

یادداشت‌ها

۱. اولین بار پیشنهاد انعقاد معاهده را جواهر لعل نهرو نخست وزیر هند در سال ۱۹۵۴ به مجمع عمومی سازمان ملل متحد ارایه کرد. برای مطالعه‌ی بیشتر به منبع زیر مراجعه شود:

Congress of the US, Office of Technology Assessment "Seismic verification of Nuclear Testing.", Washington DC: Government of Printing Office, 1988.

2. Trevor Findlay "CIBT three years on-significance, Achievements and the Way Forwards".
Vertic, Vienna April 2000.

3. Robert S. Norris and William M. Arkin "Known Nuclear Tests Worldwide 1945-98" *Natural Resources Defense Council*, November/December 1998, pp. 65-67.

۴. این سیستم که Verification System نامیده می‌شود شامل موارد زیر است:

۱. نظارت بین‌المللی (International Monitoring System)

۲. مرکز داده‌های بین‌المللی (International Data Center)

۳. معیارهای ایجاد اعتماد (Confidence Building Measures)

۴. مشورت و توضیح (Consultation and Clarification)

۵. بازرسی در محل (On-site Inspection)

۵. اسامی چهل و چهار کشور به قرار زیر است:

الجزایر، آرژانتین، استرالیا، اتریش، بنگلادش، بلژیک، برزیل، بلغارستان، کانادا، شیلی، چین، کلمبیا، کره شمالی، مصر، فنلاند، فرانسه، آلمان، مجارستان، هند، اندونزی، ایران، اسرائیل، ایتالیا، ژاپن، مکزیک، هلند، نروژ، پاکستان، پرو، لهستان، رومانی، کره جنوبی، روسیه، اسلواکی، افریقای جنوبی، اسپانیا، سوئد، سوئیس، ترکیه، اوکراین، انگلیس، آمریکا، ویتنام و زئیر (کنگو).

۶. ضمیمه‌ی شماره‌ی ۲ معاهده منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی.

۷. به موجب معاهده‌ی منع گسترش سلاح‌های هسته‌یی پنج کشور آمریکا، شوروی سابق (روسیه)، فرانسه، چین و انگلیس به عنوان کشورهای هسته‌یی شناخته شده‌اند.

۸ ماده‌ی ۱۴ پاراگراف‌های ۵ تا ۲.

۹. هند در یازدهم ماه می ۱۹۹۹ و به دنبال آن پاکستان در ۲۸ ماه می ۱۹۹۹ اقدام به آزمایش‌های هسته‌یی نمودند.

۱۰. رجوع کنید به دو سند زیر که از سوی کمیسیون مقدماتی سازمان معاهده‌ی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی ارایه شدند:

- The Indian Test of 11 May 1998, 26/05/1998, PIDC, Arlington, Virginia, USA.

- The Pakistan Nuclear Test, 28 May 1998, 29/05/1998, PIDC, Arlington, Virginia, USA.

11. Robert S. Norris and William M. Arkin "Known Nuclear Tests Worldwide 1945-98", p- 67.

12. The Pakistan Nuclear Test of 20 May 1998, PIDC.

۱۳. بیانیه‌ی اجلاس وزرای خارجه‌ی پنج کشور هسته‌یی در ژنو، ۴ ژوئن ۱۹۹۸، پاراگراف چهارم.

۱۴. سخنرانی نخست وزیران هند و پاکستان در ۵۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد.

15. Final Declaration of the Conference of Facilitating the ELF of the CTBT, Para 7. (d).

۱۶. سخنرانی سفیر امریکا در مقابل کمیسیون مقدماتی منع جامع آزمایش‌های هسته‌یی، ۱۴ اکتبر ۱۹۹۹.

۱۷. سخنرانی آلبرایت وزیر امور خارجه امریکا در مقابل شورای روابط خارجی شیکاگو، ۱۰ نوامبر ۱۹۹۹.

18. Daryl G. Kimball "CTBT : They Way forward in the United States" Presented to Seminar on CTBT Achievement, Vienna, April 2000, .

19. Ibid, p. 3.

۲۰. مقام‌های دولت امریکا در سطوح مختلف سعی کردند که با وجود رأی منفی سنا به معاهده، خود را به آن متعهد نشان دهند. کلیتون ساعاتی بعد از رأی سنا به خبرنگاران گفت که امریکا هم‌چنان به تعهدات خود در قبال معاهده پایبند است و از هر موقعیتی برای تصویب آن استفاده خواهد کرد. امریکا برای اثبات پایبندی خود به معاهده، یک سوم حق‌السهم خود به بودجه‌ی سال ۲۰۰۰ را پیشاپیش به کمیسیون پرداخت کرد.

۲۱. منظور از کشورهایی که تمایل به تصویب معاهده ندارند به طور مشخص هند و پاکستان و کره شمالی و به طور عام هر کشور دیگری که آماده‌ی پیوستن به معاهده نیست.

۲۲. هر دو کشور چین و جمهوری اسلامی ایران در لیست ۴۴ کشوری که تصویب آنها برای لازم‌الاجرا شدن ضروری است می‌باشند. هر دو معاهده را امضا کرده‌اند اما تاکنون آن را تصویب نکرده‌اند.

۲۳. بودجه‌ی پیش‌بینی شده برای سال ۲۰۰۰ میلادی کمیسیون رقمی در حدود ۷۵ میلیون دلار است.

24. Ibid, p. 4.

۲۵. کنوانسیون حقوق معاهدات ۱۹۶۹، مواد ۱۲ تا ۱۵.

۲۶. کنوانسیون حقوق معاهدات ۱۹۶۹، ماده‌ی ۵۲.

۲۷. برای مطالعه‌ی بیشتر در مورد استفاده‌ی صلح‌آمیز از فن‌آوری‌های معاهده به مقاله‌ی زیر مراجعه کنید:

Dr. Mohsen Ghafory Ashtiany and Mohammad Taghi Hosseini "CTBT Verification-Related Technologies for Peaceful Purposes: Implementation of CTBT in Iran" *International Cooperation Workshop*, Vienna, January 1999.

28. Final Declaration Conference on Facilitating the Entry into Force of the Comprehensive Test- Ban- Treaty, Vienna 1999.

